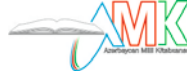

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

Azərbaycan
Milli Kitabxanası

Mart soyqırımı – 100

Respublikanın kütləvi və ixtisaslaşdırılmış kitabxanaları, Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemləri üçün metodik tövsiyələr

BAKI - 2018

Tərtibçi: N.Alısova

Elmi redaktor: K.M.Tahirov,
professor,
Əməkdar mədəniyyət işçisi

Redaktor: A.Abdullayeva

Mart soyqırımı – 100: metodik tövsiyələr /tərt. ed. N.Alısova; elmi red. K.Tahirov; red. A.Abdullayeva.- Bakı, 2018.- 56 s.

1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Erməni millətçiləri tarixin müxtəlif mərhələlərində mifik “Böyük Ermənistan” ideyasını gerçəkləşdirmək məqsədilə soydaşlarımıza qarşı etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımları həyata keçirmişlər. Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli faciələrdən biri də 100 il bundan əvvəl – 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı Sovetinin mandatı altında fəaliyyət göstərən daşnak-bolşevik silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla törədilmiş kütləvi qırğınlardır. Həmin günlərdə Bakı şəhərində, habelə Bakı quberniyasına daxil olan digər şəhər və qəzalarda on minlərlə dinc sakin məhz etnik və dini mənsubiyyətinə görə qətlə yetirilmiş, yaşayış məntəqələri dağıdılmış, mədəniyyət abidələri, məscid və qəbiristanlıqlar yerlə-yeksan edilmişdir. Sonrakı dövrlərdə daha da azğınlaşan erməni millətçiləri qeyri-insani əməllərini davam etdirmiş, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Şirvan, İrəvan və digər bölgələrdə kütləvi qətlər, talanlar və etnik təmizləmələr həyata keçirmişlər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti ermənilərin törətdikləri ağır cinayətlərin araşdırılması üçün Fövqəladə İstintaq Komissiyası yaratmış, komissiyanın üzə çıxardığı həqiqətlərin xalqın yaddaşında hiş edilməsi və dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün bir sıra tədbirlər görmüşdür. Lakin Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bu proses dayandırılmış, baş verənlərin sona qədər təhqiq edilməsinin və ona müvafiq siyasi-hüquqi qiymət verilməsinin qarşısı alınmışdır. Yalnız 80 il sonra – 1998-ci il martın 26-da ümummilli lider Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında”

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında həmin dəhşətli hadisələrə adekvat siyasi qiymət verilmiş və 31 mart “Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü” elan edilmişdir.

Ötən 20 il ərzində aparılmış araşdırmalar sayəsində çoxlu sayda yeni faktlar və sənədlər toplanmış, Quba şəhərində kütləvi məzarlıq aşkar olunmuşdur. Üzə çıxmış tarixi faktlar 1918-ci ilin mart-aprel aylarında və sonrakı dövrlərdə erməni millətçilərinin həyata keçirdikləri qanlı aksiyaların coğrafiyasının daha geniş və faciə qurbanlarının sayının qat-qat çox olduğunu sübut etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, erməni-bolşevik silahlı dəstələrinin 100 il əvvəl azərbaycanlılara qarşı törətdikləri bəşəri cinayətlər barədə həqiqətlərin ölkə və dünya ictimaiyyətinə daha dolğun çatdırılması məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası 1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının yüzüncü ildönümünə həsr olunmuş tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsini təmin etsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə soyqırımın 100 illiyi ilə bağlı xüsusi iclasın keçirilməsi tövsiyə edilsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 18 yanvar 2018-ci il

Tərtibçidən

Təqdim edilən vəsaitdə 1918-ci ilin mart soyqırımında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qətləmə haqqında həqiqətlərin təbliğinə kömək etmək məqsədilə tövsiyələr verilmişdir. Əlavələr bölməsində 31 Mart soyqırımı haqqında görkəmli şəxslərin, elm və mədəniyyət xadimlərinin çıxışlarından sitatlar, mövzu ilə əlaqədar rəsmi sənədlər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı təqdim edilmişdir.

Nəşrlə bağlı rəy və təkliflərini Milli Kitabxanaya göndərən mütəxəssislərə və oxuculara əvvəlcədən minnətdarlığımızı bildiririk.

Ünvan: AZ-1000 Bakı ş., Xaqani küç. 57.

E-mail: metodik@anl.az

Giriş

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda müxtəlif ictimai-siyasi hadisələr yaşanmışdır. Bu hadisələrdən biri, miqyası və qəddarlığı ilə seçilən 1918-ci ilin 30 mart - 3 aprel tarixində Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımı cinayətləri olmuşdur.

Erməni terrorçularından təşkil olunmuş Bakı Kommunası bütövlükdə Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədilə 1918-ci ilin mart ayında bu mənfur planlarını bolşevik bayrağı altında reallaşdıraraq, Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində kütləvi qətlər həyata keçirmişdilər. Həmin günlərdə erməni millətçiləri tərəfindən törədilmiş vəhşiliklər Azərbaycan xalqının yaddaşında əbədi həkk olunmuşdur. Kütləvi terror aktları nəticəsində minlərlə azərbaycanlı məhz milli mənsubiyyətinə görə öldürülmüş, yüzlərlə kənd yandırılmış, bir sıra milli-mədəni abidələr dağıdılaraq məhv edilmişdir.

Qırğınlara 1917-ci il dekabr ayının 16-da RSFSR Xalq Komissarları Soveti tərəfindən Qafqaz işləri üzrə fəvqəladə komissar təyin edilmiş Stepan Şaumyan başçılıq etmişdir. 1918-ci il martın 30-da səhər tezdən erməni bolşevik birləşmələri Bakını gəmilərdən yaylım atəsinə tutmuş, silahlı daşnaklar azərbaycanlıların evlərinə soxularaq amansız qətlər törətmişlər. Martın 31-i və aprelin 1-də qırğınlara xüsusilə kütləvi şəkil almış, üç gün ərzində Bakıda 30 min insan qətlə yetirilmişdir. Erməni-bolşevik dəstələri Bakı əhalisinin 400 milyon manatlıq əmlakını müsadirə etmiş, müsəlmanların bir çox ziyarətgahlarını dağıtmışdılar. Daşnak-bolşevik qüvvələri Təzəpir məscidini topa tutmuş, Bakının ən möhtəşəm memarlıq incilərindən sayılan “İsmailiyyə” binasına od vurmuşdular.

31 Mart soyqırımının statistikasını bu bəşəri cinayətin dəhşəti haqqında kifayət qədər aydın mənzərə yaradır. Belə ki, hadisələr zamanı Bakı, Şamaxı, Muğan, Quba və Lənkəranda 50 min azərbaycanlı xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, 10 minlərlə insan öz torpaqlarından qovulmuşdur. Şamaxı qəzasında 58, Qubada 122, Qarabağın dağlıq hissəsində 150, Zəngəzurda 115, İrəvan quberniyasında 211, Qars əyalətində isə 92 kənd tamamilə yerlə yeksan edilmişdir. Şamaxı qəzasında 7 min nəfər öldürülmüşdür ki, onlardan 1653 nəfəri qadın, 965-i uşaq olmuşdur. Azərbaycanın tarixi ərazisi olan İrəvan quberniyasında 1920 ev yandırılmış, 132 min nəfər isə qətlə yetirilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmiş, Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir. 1919 və 1920-ci illərdə mart ayının 31-i Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən *ümmətimizin matəm gününü* kimi qeyd edilmişdir. Bu, azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırım və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğal prosesinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi olmuşdur. Lakin 1920-ci ilin aprelində Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işləri yarımçıq qoymuş, Azərbaycan erməni-rus qüvvələri tərəfindən törədilən dəhşətli soyqırımının miqyasını dünyaya, beynəlxalq aləmə çatdırma bilməmişdir. Ermənilər isə dünyaya səpələnmiş diaspor təşkilatları vasitəsilə, habelə Ermənistanda daşnak hakimiyyətini əvəz etmiş sovet hakimiyyətinin təbliğat maşınına köməyi ilə qondarma “erməni soyqırımı” kampaniyasına geniş vüsət vermişlər. Bakı qırğınından sonra ermənilər dünyaya bildirdilər ki, Bakıda “çevriliş” olub. Uzun illər bolşeviklər və sovet tarixçiləri bu hadisələri “Vətəndaş müharibəsi” kimi qələmə versələr də, bu, azərbaycanlılara qarşı vəhşi daşnak soyqırımı idi.

Azərbaycandakı 70 illik sovet tarixi isə bizi gerçək tariximizdən uzaq salmış, hətta dəhşətli soyqırımın qurbanı olmuş minlərlə soydaşımızın uyuduğu qəbiristanlığın (indiki Şəhidlər xiyabanı) yerində park salınmışdır.

Bütün bu cinayətlərə beynəlxalq ictimaiyyətin laqeyd münasibəti, erməni millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı növbəti soyqırım və deportasiya aktlarının törədilməsinə stimül verən əsas amillərdən biri olmuşdur. 1917-1922-ci illər ərzində təkcə İrəvan Quberniyasının azərbaycanlı əhalisinin sayının 375 min nəfərdən 1922-ci ildə 70 min nəfərə qədər azalması, 1948-ci ildə yüz min nəfərdən çox azərbaycanlının Ermənistandan deportasiya edilməsi dünyanın bütöv bir xalqa qarşı həyata keçirilən zorakılıq siyasətinə biganəliyinin nəticəsidir.

Mart soyqırımının əsl hüquqi-siyasi qiyməti Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra verilmişdir. Mart hadisələrinin 80-ci ildönümündə - 1998-ci il mart ayının 26-da ümummilli lider Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” fərman erməni millətçilərinin hərəkətlərinə verilən ilk dolğun və hərtərəfli hüquqi-siyasi qiymət idi. Əsrlər boyu azərbaycanlılara qarşı aparılmış soyqırımı və deportasiya siyasətini geniş təhlil edən tarixi sənəd əsasında ***martın 31-i hər il Azərbaycanlıların soyqırımı günü*** kimi qeyd olunur və dünya ictimaiyyətinin diqqətini xalqımızın başına gətirilən qanlı faciələrə cəlb edir. Ölkəmizdə azərbaycanlılara qarşı ermənilərin həyata keçirdiyi soyqırımı və deportasiya məsələlərinin ətraflı surətdə, sistemli şəkildə öyrənilməsi və tədqiqi işi, onun xalqımıza və dünya xalqlarına çatdırılması sahəsində iş yalnız Ulu Öndərin bu fərmanından sonra sistemli şəkil almış və ilbəl daha da mütəşəkkil surətdə təşkil olunmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin bu siyasət bu gün də ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Mart soyqırımının kitabxanalarda təbliği

18 yanvar 2018-ci il tarixində Mart soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünyaya çatdırılması və geniş təbliği məqsədilə ölkə başçısı cənab İlham Əliyev **“1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında”** sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilən insanlıq əleyhinə cinayətlərin təhqiq və təbliğ olunmasının vacibliyinin vurğulanması bir sıra dövlət qurumları kimi kitabxanaların da qarşısına böyük vəzifələr qoyur.

İl ərzində 31 mart soyqırımının təbliği ilə bağlı kitabxanalar MKS-lər 31 mart soyqırımının geniş təbliğ olunması məqsədi ilə tədbirlər planı hazırlamalı və görülməli işləri konkret olaraq göstərməlidir:

- kitabxananın fondunu 31 mart soyqırımına dair çap məhsulları ilə komplektləşdirmək; daxil olan sənədləri növündən (çap və ya elektron) asılı olmayaraq operativ şəkildə seçmək, kitabxananın fondunda soyqırımlar haqqında olan ədəbiyyatı təbliğ etmək;

- kitabxanada 1918-1920-ci illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi soyqırımların təbliği üçün elektron resurslar, ənənəvi və virtual sərgilər hazırlamaq, nəşr olunmuş kitabların sərgisi, yeni kitabların təqdimatı, elmi-praktik konfranslar, maarifləndirici layihə və tədbirlər, soyqırım abidələrini ziyarət, anım günləri, soyqırım haqqında çəkilmiş filmlərə baxış, ermənilərin Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində törətdikləri soyqırımları ilə əlaqədar silsilə məqalələrin çapı və saytda yerləşdirilməsi, faktların, sənədlərin və video görüntülərin vasitəsi ilə nümayiş etdirilməsi, tədqiqatçılar və tarixçilərlə görüşlərin təşkili və s.;

- Soyqırım mövzusunda həsr olunmuş çap əsərlərinin tam mətnini hazırlayıb saytda – elektron kitabxanada yerləşdirmək, sosial şəbəkələrdə ayrıca bir səhifədə görülməli işlərin tanıtımı və təbliğini təşkil etmək.

31 mart soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün indiyədək görülmüş işlər daha da genişləndirilməli, bu sahədə virtual məkanın – İnternetin hüdudsuz imkanlarından geniş istifadə olunmalıdır. Mart soyqırımı haqqında ədəbiyyatın müaliəsini təmin etmək üçün nüfuzlu saytların ünvanları barədə oxucuların məlumatlandırılması, dünyaya müxtəlif dillərdə mesaj çatdıran və soyqırım həqiqətlərini ən gözəl şəkildə ifadə edən video çarxların, sosial reklamların hazırlanması, sosial şəbəkələrdə yerləşdirilməsi, məlumat bazasının hazırlanması da məqsədəuyğundur. Bu istiqamətdə kitabxanalarda həyata keçiriləcək işlərdən biri kimi Milli Kitabxanada hazırlanmış məlumat bazasını sizə nümunə kimi təqdim edirik.

Milli Kitabxananın əməkdaşları Mart soyqırımı haqqında Kitabxananın fonduna daxil olan materialların elektron versiyalarını hazırlayaraq, bir qisminin isə elektron versiyalarını İnternet məkanından toplayaraq “31 mart Azərbaycanlıların soyqırımı günü” (<http://anl.az/soyqirim/>) adlı məlumat bazası yaratmışlar.

31 mart Azərbaycanlıların soyqırımı günü

- Unudulmaz faciə
- Hadisələrin gedişi
- Siyasi-hüquqi qiymətləndirmə
- Kütləvi repressiyaların qanlı tarixi
- Kitablar
- Məqalələr
- Video görüntülər

Mart soyqırımını əks etdirən kitabların əsasında *buktreylər* hazırlamaq olar. Buktreylər (ing. “booktrailer”) – hər-hansı kitab haqqında hazırlanmış kiçik videoçarxdır. 3 dəqiqədən artıq olmayan bu “mini film”i peşəkar kameraya və ya smartfon telefonlara çəkmək olar. “Power-point”, “Camtasia Studio” kimi proqramlardan istifadə etməklə təqdimat yaradılır, mətn, musiqi yazılır, montaj edilir. Belə çarxlar geniş yayılmış video

hostinqlərdə, kitabxananın saytında və sosial şəbəkələrdə yerləşdirilir. Buktreylərlərin hazırlanması üçün kitabın, janrın, süjet xəttinin seçilməsi, video formatın təyin edilməsi, buktreylərin proqramda yazılması və saytda yerləşdirilməsi lazımdır. Buktreylər bir qədər az xərc tələb edir və onları müstəqil şəkildə hazırlamaq mümkündür. Mart soyqırımı ilə bağlı kitablar öncədən seçilməli, müəllif, kitabın sərlövhəsi, kitabdan seçilmiş qısa mətnlər, sitatlar, kitabın üz qabığı və xülasə yazılmalı, ssenari hazırlanmalı və müvafiq proqramda yığılmalıdır. Bu cür buktreyləri kitabxanaçı fondundakı kitabları geniş təbliğ etmək üçün özü hazırlaya və ya fəal oxucuların köməyindən istifadə edə bilər. Həmçinin, buktreylərlərin hazırlanması üzrə oxucular arasında müsabiqə də təşkil etmək olar. Məqsəd Mart soyqırımı ilə bağlı kitabları oxucular arasında təbliğ etmək, tarixi faktları, erməni vəhşiliklərini tək-cə ölkə daxilində deyil, bütün dünyaya çatdırmaqdan ibarətdir.

Virtual (elektron) kitabxana sərgiləri. Tarixi həqiqətlərin geniş kütlələrə çatdırılmasında virtual sərgilər mühüm rol oynayır. Virtual sərgilərin bir sıra üstünlükləri var: İnternet vasitəsilə dünyanın hər yerində sərgi ilə tanış olmaq imkanının olması, sərgidə daha çox kitabın təqdim edilmə imkanı və kitablar haqda annotasiyaların verilməsi sərgini daha məlumatlı edir.

Virtual sərgilər qısa formatda – yalnız kitabın üz qabığı və biblioqrafik təsviri;

standart formatda – kitabın üz qabığı, biblioqrafik məlumatlar, məzmunu, annotasiyası;

geniş formatda – standart formata əlavə olaraq təqdim edilən kitabdan qısa fraqment, kitabın elektron versiyasına hiperisnad (əgər varsa), mənbənin özündə verilən müəllif haqqında əlavə məlumat, audio və video materiallarla müşayiət olunan biblioqrafik təsvir təqdim edilə bilər.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan tarixinə dair araşdırmaların daha da dərinləşdirilməsini, xüsusilə soyqırımlarına

dair tədqiqatların genişləndirilməsini hər zaman diqqət mərkəzində saxlayır. 1918-1920-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı soyqırımını cinayətlərinin tədqiqi sahəsində son illər bir sıra elmi araşdırmalar nəşr edilmişdir. Nəşr olunan əsərlərin təbliği müasir dövrdə olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə nəşr edilən kitabların sərəgisini hazırlamaq məqsəduyğun olar. Nümunə:

Başlıq: 31 Mart – ötən 100 il (və ya Erməni xisləti - insanlığa sığmayan cinayət)

Sitat: Bu gün dövlətimiz və xalqımız qarşısında azərbaycanlılara qarşı əsrlər boyu aparılan soyqırımını siyasəti haqqında həqiqətləri dünyaya yaymaq, beynəlxalq ictimai fikirdə ədalətin bərqərar olmasına nail olmaq, soyqırımını siyasətinin ağır nəticələrini aradan qaldırmaq və bir daha təkrar olunmaması üçün ciddi tədbirlər görmək vəzifəsi durur.

Heydər Əliyev,
ümummilli lider

İzahlı mətn: Mart hadisələri zamanı Bakı, Şamaxı, Muğan, Quba və Lənkəranda 50 min azərbaycanlı xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, 10 minlərlə insan öz torpaqlarından qovulmuşdur. Təkcə Bakıda erməni terrorçuları tərəfindən öldürülənlərin sayı 30 minə çatmışdır. Şamaxı qəzasında 58, Qubada 122, Qarabağın dağlıq hissəsində 150, Zəngəzurda 115, İrəvan quberniyasında 211, Qars əyalətində isə 92 kənd tamamilə yerlə yeksan edilmişdir. Şamaxı qəzasında 7 min nəfər öldürülmüşdür ki, onlardan 1653 nəfəri qadın, 965-i uşaq olmuşdur. Azərbaycanın tarixi ərazisi olan İrəvan quberniyasında 1920 ev yandırılmış, 132 min nəfər isə qətlə yetirilmişdir.

• Soyqırım muzeyi /Azərbaycan Respublikası Hərbi Prokurorluğu, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu; layihənin rəhb.: X.R.Vəliyev, Y.M.Mahmudov; red. heyəti: X.R.Vəliyev; ön sözün müəl. X.R.Vəliyev.- Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2017.- 152 s.

- Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il soyqırımları /AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Azərbaycan Respublikası Hərbi Prokurorluğu; red. heyəti: Y.M.Mahmudov; layihənin rəh.: Y.M.Mahmudov, X.R.Vəliyev; elmi red., ön sözün müəl. Y.M.Mahmudov.- Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016.- 408 s.

- Azərbaycanlıların soyqırımı: ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti və onun acı nəticələri: 1918-ci il Mart soyqırımının ildönümü münasibətilə keçirilən elmi-praktik konfransın materialları /E.Ə.Əzizov; Səbail Rayon İcra Hakimiyyəti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Yeni Azərbaycan Partiyası Səbail Rayon Təşkilatı.- Bakı: Müəllim, 2017.- 181 s.

I Bölmə: Qubada Mart soyqırımı

Sitat: 1918-ci ilin mart-iyul aylarında erməni quldur dəstələri Azərbaycanın demək olar ki, bütün ərazilərində dinc əhaliyə qarşı soyqırımı törətmişlər. Beş ay ərzində 50 mindən çox soydaşımız erməni faşizminin qurbanı olmuşdur. Bakıda, Quba qəzasında, Şamaxıda, Qusarda, İrəvanda, Naxçıvanda, Zəngəzurda, Qarabağda, Lənkəranda, demək olar ki, bütün Azərbaycan torpaqlarında bizə qarşı soyqırımı törədilmişdir.

İlham Əliyev,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İzahlı mətn: Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının materiallarından məlum olur ki, 1918-ci il mayın 1-də Qubaya girən daşnak-bolşevik birləşmələrinin sayı 5 mindən artıq olmuşdur. Ona görə də onlar silahsız dinc əhaliyə azğınlıqla divan tuta bilmişdilər. Həmin azğınlığın miqyasını təsəvvür etmək üçün iki gün ərzində yalnız Quba şəhərində 4 minədək müsəlmanın öldürüldüyünü xatırlamaq kifayətdir. Bu rəqəm Quba şəhər əhalisinin beşdə biri demək idi.

- Quba şəhərində “Soyqırım memorial kompleksi”nin yaradılması haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

Sərəncamı; 30 dekabr 2009-cü il //Azərbaycan.- 2009.- 31 dekabr.- S.4.

- Quba qəzasında ermənilər tərəfindən qarət edilən və dağıdılan kəndlərin siyahısı (1918-ci il) (Bax: Əlavə 4)

- Quba, aprel-may 1918-ci il: müsəlman gırğınları sənədlərdə: toplu /Heydər Əliyev Fondu, Heydər Əliyev Mərkəzi; tərt. S.Ə.Rüstəмова-Tohidi.- Bakı: Çarşıoğlu, 2013.- 316 s.

- Куба, апрель - май 1918 г.: мусульманские погромы в документах: сборник /Фонд Гейдара Алиева, Центр Гейдара Алиева; сост. С.А.Рустамова-Тогиди.- Баку: Чашыоглы, 2013.- 328 с.

- Əliyev, A. Qubada erməni vandalizminin qanlı izi: 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günüdür /A.Əliyev //Azərbaycan.- 2017.- 2 aprel.- S.5.

- Ramazanlı, R. 1918-ci ilin Quba faciəsi: 31 mart Azərbaycanlıların soyqırımı günüdür /R.Ramazanlı //Mədəniyyət.- 2017.-31 mart.- S.15.

- Əliyev, A. Quba Soyqırımı Memorial Kompleksi: Həqiqətlər üzərində ucalan tarix /A.Əliyev //Azərbaycan.- 2016.- 8 yanvar.- S.5.

II Bölmə: Şamaxıda Mart soyqırımı

Sitat: “...Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir...”

**Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
“Azərbaycanlıların soyqırımı” haqqında 26 mart 1998-ci il
tarixli Fərmanından**

İzahlı mətn: Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının aktlarında olan rəqəmlərə əsasən, Şamaxı qəzasının 53 kəndində erməni

nilər 8027 azərbaycanlını qətlə yetirmişlər. Onlardan 4190 nəfəri kişi, 2560 nəfəri qadın və 1277 nəfəri uşaq olmuşdur. Bu kəndlərə dəyən ümumi maddi zərər o dövrün qiymətləri ilə 339.5 milyon manat idi. Təhqiqat Komissiyasının sənədlərindən aydın olur ki, Şamaxı şəhərinin azərbaycanlı əhalisinə vurulmuş ziyan orta hesabla bir milyard manatdan çox olmuşdur.

- Zülfüqarlı, M. Şamaxı soyqırımı: 1918-ci il = Shamaxi Genocide: 1918 /M.P.Zülfüqarlı; red. heyəti F.Babayev; elmi red. K.K.Şükürov; layihənin rəh. E.Süleymanov.-Bakı, 2011.- 112 s.- [Azərbaycan və ingilis dillərində]

- Рустамова-Тогиди, С.А. Шемаха: Март-июль 1918 г.: азербайджанские погромы в документах /сост. С.А.Рустамова-Тогиди; гл. конс. Э.Махмудов.-Баку: [НИЦ МНБ АР], 2013.-Т.1: Город Шемаха.-855с.; Т.2: Селения Шемахинского уезда.- 888 с.

- Turan, A. Elxan Süleymanov: Şamaxı soyqırımı bəşəriyyət tarixində ən ağır cinayətlərdən biridir/A.Turan//Xalq qəzeti.-2014.- 4 aprel.- S. 4.

- Sarıyeva, İ. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi mart soyqırımının şamaxılı qurbanları... /İ.Sarıyeva //Bakı xəbər.-2015.- 1 aprel.- S.11.

III Bölmə: *Mart soyqırımı yaddaşlarda*

Bu bölmədə Azərbaycanlılara qarşı soyqırımların arxiv sənədlərini, fotosəkilləri və dövrü mətbuat materiallarından nümunələr və s. yerləşdirmək olar.

Sitat: Arxiv işlərinə gərək çox ciddi fikir verək. Bir tərəfdən ona görə ki, bu, xalqımızın tarixini əks etdirən yeganə mənbədir. İkincisi də ona görə ki, tariximizi təhrif edənlərin qarşısını almaq üçün çox mühüm amildir.

Heydər Əliyev,
ümummilli lider

İzahlı mətn: Ruhanilərin, ziyalıların xüsusi qəddarlıqla öldürülməsi, Quranın süngüyə taxılıb yandırılması, digər qiymətli kitabların və əlyazmaların məhv edilməsi, məscidlərin, həmçinin başqa memarlıq abidələrinin dağıdılması daşnakların Azərbaycan mədəniyyəti ilə bağlı çirkin niyyətlərindən xəbər verən faktlardandır.

- Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il mart soyqırımı: sənədlər toplusu: 3 cilddə /AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu; ön sözün müəll. Y.M.Mahmudov /tərt. N.Məmmədzaadə.- Bakı: Çarşıoğlu, 2009.- C.I: “26 Bakı komissarları”nın əsl tarixi.- 776 s.

- Abışov, V. Azərbaycanlıların soyqırımı: 1917-1918-ci illər: monoqrafiya /V.Ş.Abişov; AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu.- Bakı: Nurlan, 2007.- 176 s.

- Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il soyqırımları /AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Azərbaycan Respublikası Hərbi Prokurorluğu; red. heyəti: Y.M.Mahmudov; layihənin rəhb.: Y.M.Mahmudov, X.R.Vəliyev.- Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016.- 408 s.

- Bakı. Mart 1918-ci il: Azərbaycan qırğınları sənədlərdə /Heydər Əliyev Fondu, Heydər Əliyev Mərkəzi; tərt. S.Ə.Rüstəmov-Tohidi.- Bakı: Çarşıoğlu, 2013.- 456 s.

- Paşayev, A. XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları, soyqırımları və deportasiyalar: arxiv sənəd və materialları əsasında /A.Ə.Paşayev; elmi red. Y.M.Mahmudov; red. E.Ə.Məhərrəmov; AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu.- Bakı: Çarşıoğlu, 2011.- 328 s.

- Vəliyev, A. 31 mart soyqırımı: 1918-1920-ci illər mətbuatında /A.A.Vəliyev; elmi red. C.Məmmədli.- Bakı: Elm və Təhsil, 2011.- 100 s.

Hazırlanacaq sərəgidə soyqırım haqqında tam məlumatın əks olunması çox əhəmiyyətlidir. Soyqırımla bağlı olan hər bir məlumatın oxucuya çatdırılması soyqırımın təbliğinə gətirib çıxarır. Sərəgidə 31 mart soyqırımı haqqında məlumat verən

kitablarla yanaşı, digər sənəd növləri – arxiv sənədlərinin surətləri, fotoşəkilləri, soyqırımınla bağlı qəzet və jurnal materialları, fotolar və CD-lərin də nümayiş etdirilməsi, kitabxanada olmayan kitabların fotoşəkillərindən, vəsaitin sonunda verilmiş materiallardan istifadə etmək tövsiyə olunur. Sərgidə kitabxananın fondunda olan digər çap məhsullarının siyahısını (zərf yerləşdirib siyahını onun üçün qoymaq olar) yerləşdirmək tövsiyə olunur.

Heydər Əliyev Fondunun milli həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması yönündəki fəaliyyəti də ermənilərin apardığı məkrli təbliğatın qarşısını almağa yönəlmişdir. Bu istiqamətdə sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Fondu Ermənistanın ölkəmizə qarşı təcavüzünün acı nəticələrinin dünya birliyinə çatdırılması üçün müxtəlif səviyyəli tədbirlər təşkil edir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsində xalqımızın üzləşdiyi faciələri əks etdirən filmlərin, fotosənədlərin, kitabların və digər nəşrlərin yayılması bu baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. Fondun dəstəyi ilə Azərbaycan, fransız, alman, ərəb, ingilis və rus dillərində hazırlanmış “Qarabağ həqiqətləri” bukletlər toplusu və onların CD, DVD variantlarının bir çox ölkələrdə paylanması işğala məruz qalmış ölkəmizin üzləşdiyi fəlakətləri əks etdirən ən böyük təbliğat işlərindən biridir. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə nəşr edilən *“Qarabağın tarixi haqqında məlumat”, “Qarabağ münaqişəsinin başlanması”, “Xocalı soyqırımı”, “Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün nəticələri”, “Erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı fəaliyyəti”, “Bakı, Mart 1918-ci il: Azərbaycan qırğınları sənədlərdə”, “Quba, aprel-may 1918-ci il: müsəlman qırğınları sənədlərdə: toplusu”* kitablarının elektron variantları Avropanın 15 dövlətində keçirilən anım mərasimlərində xarici ölkələrin diplomatik korpuslarına, beynəlxalq təşkilatlara, kütləvi informasiya vasitələrinə, tanınmış ictimai-siyasi xadimlərə paylanmışdır. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən 1918-ci ildə Azərbaycan qəzalarında

törədilmiş soyqırımı tarixi faktlarla əks etdirən 16 adda, üç dildə buklet, 4 adda, üç dildə kitab nəşr edilib.

Zəngin faktlar və fotosənədlərə istinadla aparılan bu təbliğat kampaniyası yüz minlərlə avropalıya Qarabağ həqiqətləri, Mart soyqırımı, Ermənistanın ölkəmizə qarşı həyata keçirdiyi təcavüzkar işğalçılıq siyasəti haqqında əsl həqiqətləri çatdırmışdır. Adı çəkilən çap məhsullarından **“Heydər Əliyev Fondu soyqırım haqqında həqiqətləri dünyaya yayır”** adlı sərgi, icmal hazırlamaqla bu kitabları təbliğ edə bilərsiniz.

Kitabxanada **“31 mart soyqırımı insanlıq əleyhinə yönəlmiş qəddar cinayətdir”**, **“Azərbaycanlıların Soyqırımı haqqında”**, **“Kitabxanalarda 31 Mart Soyqırımının təbliği”** və s. mövzularda seminar-məşğələ keçirmək olar. Seminar-məşğələ keçirilən vaxt iştirakçılar üçün mövzuyla bağlı müxtəlif sərgilər, eləcə də Milli Kitabxana və digər metodik mərkəzlər, rayon mərkəzi kitabxanası tərəfindən hazırlanmış metodik nəşrlərə açıq baxışın təşkili maraqlı olardı. Seminarın mövzusunə uyğun olaraq rayonda müvafiq sahələr üzrə fəaliyyət göstərən mütəxəssislərə çıxış üçün müraciət etmək olar. Təşkil ediləcək seminar-məşğələnin iştirakçılar üçün əhəmiyyətli olmasını təmin etmək məqsədilə istifadə olunacaq iş üsulları - mühazirə, məruzə, dəyirmi masalar, qruplarda iş, təqdimatlar və s. öncədən müəyyən edilməli, söhbətlər, video və audio materiallar, slayd-təqdimatlardan istifadə edilməlidir. Əvvəlcə MKS-nin direktoru tərəfindən keçiriləcək seminarın əsas mövzusu təsdiq edilməli, proqram hazırlanmalı, müzakirə olunacaq məsələlər ardıcılıqla verilməli, çıxış edəcək şəxslər, keçirilmə tarixi və saati, nahar fasiləsi və iştirakçıların tərkibi öncədən müəyyənləşdirilməlidir. Məruzələr elə seçilməlidir ki, iştirakçılar **“31 mart soyqırımının təbliği ilə bağlı kitabxanada nə etmək olar?”** suallarına cavab tapa bilsinlər. Seminarı fasilədən sonra 31 mart soyqırımının müxtəlif məsələlərinə (soyqırım yaddaşlarda, sənədlərdə, ədəbiyyat və incəsənətdə) həsr olunmuş adı çəkilən iş üsullarından biri ilə davam

etdirmək olar. Seminarın fasiləsində anket-sorğu (anketlər qeydiyyat zamanı iştirakçılara paylanır) keçirmək məqsədəuyğundur. Anket-sorğu seminar məşğələnin mövzusu haqqında iştirakçıların rəyini öyrənmək üçün tərtib olunur.

“31 Mart soyqırımı – tarixin qanla yazılmış yaddaşı” adlı seminar-məşğələnin proqramını təqdim edirik:

Mövzu: “31 Mart soyqırımı – tarixin qanla yazılmış yaddaşı”

----- rayonu

Mərkəzi kitabxana

10-13 yanvar 2018

Proqram

10.00	<i>Seminar-məşğələ iştirakçılarının qeydiyyatı</i>
	<i>Mövzu ilə bağlı təşkil edilmiş sərgi ilə tanışlıq</i>
11.00	<i>Giriş sözü - _____ rayon Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sisteminin direktoru</i>
	<i>Çıxışlar:</i>
	<i>Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin “1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında” Sərəncamının təbliği ilə bağlı görüləcək işlər</i>
	<i>“Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti və onun acı nəticələri”</i>
	<i>“1918-ci ildə Qubada “Qanlı dərə” hadisələri”</i>
	<i>“Qanla yazılmış yaddaş”</i>
	<i>“Azərbaycanda yüz illik erməni cinayəti”</i>
12.30-13.30	Fasilə
13.30	Çıxışlar
	<i>“Azərbaycanlıların mart soyqırımı unudulmamalıdır”</i>
	<i>“1918-ci ilin Mart soyqırımı dövrü mətbuatda”</i>
	<i>“31 mart soyqırımı ədəbiyyat və incəsənətdə”</i>
	<i>“Kitabxanada 31 mart soyqırımının təbliği”</i>
	<i>Diskussiya (çıxışların müzakirəsi)</i>
	<i>Azərbaycanlıların soyqırımına həsr olunmuş “Dünya həqiqəti bilməlidir” sənədli filminin nümayişi</i>
15.00	<i>Yekunlaşdırılma, seminar-məşğələnin bağlanması</i>

“Azərbaycan xalqına qarşı 1918-1920-ci illər soyqırımı”, “Erməni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı soyqırımı”, “Azərbaycanlılara qarşı erməni vandalizmi: 1918-ci il Şamaxı soyqırımı” və s. adlarda *elmi-praktik konfrans* keçirmək olar. Konfransın müvəffəqiyyəti onun təşkilatçısının mövzunu dərinləndirən bilməsindən, tədbirin əhəmiyyətini düzgün müəyyən etməsindən, ən mühüm məsələlərin müzakirəyə qoyulmasından çox asılıdır. Kitabxanaçı konfransın keçirilməsi üçün qabaqcadan ayrıca proqram tərtib etməlidir. O, proqramda keçiriləcək tədbirin adını, giriş sözü və eləcə də çıxış edəcək başqa şəxslərin adlarını göstərməlidir. Konfransın mövzusunda asılı olaraq mühazirə və söhbət, sərgi, kitabxana plakatları, tövsiyə siyahıları, bülletenlər və ya divar qəzetləri, bədii və sənədli filmlərin nümayişi, konfransın mövzusu üzrə virtual ekskursiya və s. nəzərdə tutula bilər. Konfransın gedişində 31 mart soyqırımına aid ayrı-ayrı əsərlərə istinad etmək, maraqlı fakt və materiallardan nümunələr gətirmək olar. Hazırlıq işləri başa çatdıqdan sonra konfransın harada və nə vaxt keçiriləcəyi tarix müəyyənləşdirilərək kitabxananın saytında elan yazmaq olar. Dəvətnamələr hazırlanmalı, dəvət ediləcək şəxslərə göndərilməlidir.

Mart soyqırımı haqqında ən doğru məlumat yalnız hər cür senzura basqısından uzaq ölkələrdə yaşayan ziyalılardan siyasi və bədii əsərlərində əks olunmuşdur. Həmin əsərlər XX əsrin dəqiq mənzərəsini təsvir etməyə imkan verən qiymətli mənbələrdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 15 iyul 1918-ci il tarixli qərarı ilə yaratdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı və rəsmiləşdirdiyi çoxsaylı sənədlər, dəyərli materiallar, şahid ifadələri, birincilərin verdiyi siyasi qiyməti təsdiqləyən danılmaz arqumentlər və inkaredilməz faktlar toplusudur.

Bütün bu tarixi həqiqətlər ədəbiyyatımızda və publisistikamızda da öz əksini tapmışdır. C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, M.M.Nəvvab, Ü.Hacıbəyli, Ə.Hüseynza-

də, M.Ə.Sabir, Ə.Ağaoğlu, M.S.Ordubadi, Y.V.Çəmənşəminli və digər ədəblərimizin bədii-publisist irsi nəinki tarixi, hətta müasir hadisələrin mahiyyətinin açılmasında və erməni millətçilərinin ifşasında son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Sovet senzurasının bütün cəhdlərinə baxmayaraq azərbaycanlıların soyqırımına həsr olunmuş əsərlər, publisistik materiallar müstəqilliyimizin bərpasından sonra yenidən təbliğ edilməyə başlandı. 1905-1906-cı illərdə baş vermiş hadisələrin bilavasitə şahidi olmuş müəlliflərin əsərləri həmin dövr tarixşünaslığı üçün mühüm mənbə hesab olunur. Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər” (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş vermiş erməni-müsəlman davasının tarixi) və Mir Möhsün Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” əsərləri tarixi gerçəkliyin düzgün dərk edilməsi və faktiki materialların zənginliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Üzeyir Hacıbəyli, Məhəmməd Hadi, Mirzə Bala Məhəmmədzadə, İbrahim Xəlil və digər sənətkarların, aydınların, söz adamlarının mart faciəsinin şəhidləri və şahidləri haqqında publisistik yazıları dövrü mətbuatda mütəmadi çap edilmişdir.

1918-ci ilin mart soyqırımı Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında xüsusi yer tuturdu. Adı çəkilən bu görkəmli şəxsiyyətlərin əsərləri soyqırımın tanındılmasında, təbliğ olunmasında çox dəyərlidir. Çünki orada əks olunanlar tarixi materiallara və faktlara söykənir. İl ərzində belə əsərləri təbliğ etməklə gənc nəsli mart hadisələri haqqında maarifləndirmək əhəmiyyətli olar.

Azərbaycanın əfsanə və rəvayətlərini nəzərdən keçirdikdə, indiyə qədər sənədlərlə, arxiv materialları ilə üzə çıxarılan faktların xalq yaddaşından gələn materiallarda əks olunduğunu görürük. Soyqırım və milli yaradılış məsələsi orada da öz əksini tapmışdır. Hadisələrin canlı şahidi olan xalq həmin illərin hadisələrini müxtəlif xalq şeiri şəkillərində, rəvayətlərdə yaşadır, soyqırım hadisələrinə özünün obyektiv münasibətini bildirir.

Folklorşünas, professor Seyfəddin Qəniyevin **“1918-ci il Şamaxı soyqırımı”** kitabında Şirvanın 58 bölgəsində ermənilərin gerçəkləşdirdiyi dəhşətli qırğınlar haqqında konkret faktlar təqdim olunmuşdur.

AMEA Folklor İnstitutu tərəfindən nəşr edilən **“Qarabağ: folklor da bir tarixdir”** çoxcildliyində ermənilərin əzəli türk torpaqlarını – Qarabağı ələ keçirmək üçün hər cür fitnə-fəsada, qətl-qarətə, azğınlığa əl atması, misli görünməmiş soyqırım törətməsi ilə bağlı rəvayətləşmiş mətnlər, acı xatirələr təqdim olunub. **“Soyqırımlar xalq yaddaşında”** adlı kitab sərgisi, mövzu icmalı, tövsiyə siyahıları və s. hazırlamaqla Azərbaycan folklorunda soyqırımı həsr olunmuş nəşrləri daha geniş formada təbliğ etmək olar.

Təbliğat kampaniyasına dəstək olaraq, il ərzində kitabxanada, məktəblərdə ərazidə yerləşən hərbi hissələrdə, qaçqın və məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı yerlərdə kütləvi tədbirin müxtəlif formalarından istifadə edərək **“31 mart soyqırımı - sərhəd tanımayan erməni vəhşiliyi”**, **“31 mart soyqırımı-Erməni terrorizminin növbəti səhifəsi”**, **“Milli mətbuatımızda 1918-ci il 31 mart soyqırımı”**, **“31 mart soyqırımı – XX əsrin unudulmayacaq vəhşiliyi”**, **“Faciələrımızdən dərs çıxaraq ki, bir də təkrar yaşamayaq”**, **“Bəşəriyyət soyqırımı faktlarına göz yummamalıdır”**, **“1918-ci ilin Quba faciəsi”**, **“Bilin və unutmayın: 31 Mart azərbaycanlıların soyqırımı günüdür”**, **“İnsanlıq qarşı amansız cinayət”**, **“1918-ci ilin mart qırğınları yaddaşlarda”**, **“Soyqırımlar tarixinin 31 Mart günü”**, **“Tarix olduğu kimi”**, **“31 Mart soyqırımından 100 il ötür”**, **“Azərbaycanda mart qırğınları”**, **“XX əsrin ən amansız soyqırımı.”** və s. adlarda kütləvi tədbirin müxtəlif formalarından istifadə etmək olar.

Gənc nəslin mübarizə ruhunun yüksəldilməsi, vətənpərvərlik hissənin formalaşması və gücləndirilməsi məqsədi ilə mart soyqırımı daim təbliğ olunmalıdır.

Son dövrdə Qubada 1918-ci il hadisələri zamanı ermənilərin törətdikləri kütləvi insan qətlərini aşkarlayan faktlar üzə çıxarılmışdır. Tapılmış saysız-hesabsız insan sümükləri bu qırğınlar zamanı erməni vandalizmini təsdiqləyən əyani dəlillərdir. Bu ərazidə on minlərlə insanın qətlə yetirilməsinin sübutu kimi və onların xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2009-cu il 30 dekabr tarixli Sərəncamına əsasən (Əlavə 2.), erməni millətçilərinin cinayətkar əməllərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycan xalqının gələcək nəsillərinin milli yaddaşının qorunması və soyqırım qurbanlarının xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məqsədilə Quba şəhərində Soyqırımı Memorial Kompleksi yaradılmışdır. Erməni daşnaklarının Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci ildə gerçəkləşdirdiyi soyqırımın qurbanları hər il ölkə ictimaiyyəti tərəfindən yad edilir. Ermənilərin törətdiyi vəhşilikərin qanlı izlərindən biri olan Quba məzarlığına hər il insanların axın-axın baş çəkməsi də bu baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan xalqının məruz qaldığı soyqırımlar haqqında şagirdlərin maarifləndirilməsi məqsədilə kitabxanada (digər məkanlarda məsələn məktəbdə, soyqırım abidəsinin yanında digər müəssisələrlə birgə) Soyqırım qurbanlarının xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edilməklə başlayan *“Mart soyqırımı” – 31 mart soyqırımı qurbanlarının xatirə gecəsi, anım günü* təşkil etmək olar. Hər il 31 mart soyqırımının ildönümündə, şəhidlərimizi anmaq məqsədilə ərazidə yerləşən universitetlərin, pedaqoji məktəblərin tələbələri ilə məsələn, Qubada - Quba Soyqırımı Memorial Kompleksini ziyarət etmək, gəncləri tarixdə xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətləri haqqında yeni arxiv materiallarına əsaslanan faktlarla tanış etmək əhəmiyyətli olardı.

Ümumtəhsil məktəbləri müəllimlərinin, tarixçilərin, yarıdıcı ziyalıların iştirakı ilə keçirilən tədbirdə ermənilərin 100 il ərzində Azərbaycanda törətdiyi amansız vəhşiliklərdən, qanlı

cinayətlərdən bəhs edilir. Anım (xatirə gecəsi) günü ilə əlaqədar əvvəlcədən hazırlıq işləri görülür. Bu məqsədlə soyqırım şəhidlərinin xatirəsinə fotostendlər, sərgilər və “*soyqırım harayı*” mövzusunda *divar qəzetinin* xüsusi nömrəsini hazırlamaq olar.

Həmin gün mart soyqırım abidələri ziyarət edilir, ədəbi-bədii kompozisiyalar, video görüntülər nümayiş etdirilir. Uşaqların ifasında Vətən məhəbbətini, qəhrəmanlığı tərənnüm edən şeirlər söylənir. Tədbirə soyqırım şəhidlərinin ailə üzvlərindən, yaxınlarından, bir neçə nəfərin dəvət olunması, xatirələrin dinlənməsi daha məqsədəuyğun olardı. Belə tədbirlərdə həmçinin Milli Kitabxananın hazırladığı elektron məlumat bazasını (<http://anl.az/soyqirim/>) nümayiş etdirmək olar. Sonda tədbir iştirakçılarına azərbaycanlıların soyqırımına həsr olunmuş filmə baxış keçirmək, uşaqların əl işlərindən ibarət sərgi təqdim etmək olar.

Soyqırım haqqında çoxlu monoqrafiyalar yazılmış, sənədli mənbələr hazırlanmış və filmlər çəkilmişdir. Bunlardan istifadə edərək “**vətənpərvərlik tərbiyəsi**” **həftəsi** təşkil etmək olar. Həftə ərzində aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək məqsədəuyğundur:

- Soyqırımla bağlı tarixi həqiqətləri əhali arasında geniş təbliğ etmək məqsədilə yeni kitabların təqdimatı, “Soyqırımdan bəhs edən kitablar günü” sərgi və icmalın hazırlanması;

- Soyqırım tədqiqatçıları və iştirakçıları ilə “Soyqırımın canlı şahidləri” adlı görüşlərin, “Vətənpərvərlik saati”nin təşkili, xatirə günü ilə bağlı aksiyaların keçirilməsi, mərdlik dərsləri və s.;

- Soyqırımla bağlı sənədli filmlərə baxış.

Soyqırımın təbliğini artırmaq üçün kitabxanada *vətənpərvərlik klubu* yaratmaq məqsədəuyğun olardı. Bu klubun məşğələlərində soyqırım nədir, onun tarixi və qurbanları haqqında məlumatlar öyrədilməlidir. Klubun məqsədi soyqırımın tarixi ilə tanışlıq, soyqırımla bağlı məlumatların yayılması,

maraqlı insanlarla görüşlər, uşaqların soyqırım haqqında məlumatlandırılması, onların soyqırım abidələri ilə əyani və ya virtual (məsələn, Quba Soyqırımı Memorial Kompleksi) tanışlığına yardım etməkdir.

Klub üzvləri vətənpərvərlik fəaliyyəti üzrə görəcəkləri işlərin proqramını, yarımillik və illik iş planını tərtib edir, əsasnaməsini hazırlayır. Klub məşğələlərinin forması müxtəlif olmalıdır və kitabxanada həyata keçirilən kütləvi işlərin bütün formalarını əhatə etməlidir. İştirakçılar tərəfindən soyqırımla bağlı oxucu bülleteni və divar qəzetləri hazırlanmalıdır. Klub yaradılan zaman idarəedicilər - sədr, üzvləri və fəallar seçilməlidir. Klubun fəaliyyəti haqqında mütəmadi olaraq kitabxananın saytında məlumat verilməlidir.

Kitabxanalarda məktəbyaşlı oxucu fəalları ilə hazırlanmış **“Diyarşünaslar”** dərnəyi soyqırımın təbliğində böyük rol oynayır. **“Diyarşünaslar”** dərnəyinin üzvləri soyqırıma məruz qalmış rayonlar haqqında kitabların, məqalələrin, soyqırım həqiqətlərinin fəal təbliğatçıları ola bilərlər. Dərnəkdə soyqırım haqqında kitabların təbliği, tarixçilərlə görüşlər təşkil etmək, diyarşünaslıq muzeylərində olmaq, soyqırım haqqında filmlərə baxış keçirməklə uşaqları daha çox maarifləndirmək mümkündür. Dərnəyin tərkibi 10-15 nəfərdən çox olmamalıdır.

Rayon məktəbliləri arasında soyqırımı mövzusunda rəsm, inşa yazıları, şeir müsabiqəsi keçirmək olar. **“Mart soyqırımı uşaqların gözü ilə” rəsm, “31 mart – Azərbaycanlıların soyqırımı günü” şeir və inşa yazı müsabiqələri də** təşkil etmək olar. Müsabiqədə müxtəlif yaş qrupundan olan uşaq və yeniyetmələr iştirak edə bilər. Müsabiqənin kitabxanaya yaxın ərazidə yerləşən ümumtəhsil məktəblərinin və məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrinin iştirakı ilə keçirilməsi məsləhət görülür. İlk növbədə müsabiqə keçiriləcəyi barədə həm kitabxanada, həm əlaqədar müəssisələrdə, eləcə də kitabxananın saytında elan verilməlidir. Müsabiqənin keçirilmə müddəti, işlərin təqdim ediləcəyi ünvan və digər məlumatlar elanda öz əksini tapmalı-

dır. Müraciət edən iştirakçılarla müsabiqənin gedişi barədə söhbət aparılmalı, onun məqsəd və mahiyyəti izah edilməlidir. Ən yaxşı rəsmlər (şeyrlər, inşa yazıları) təqdim edilmiş işlər arasından seçilərək təşkil olunmuş sərgidə nümayiş etdirilir. Qalibləri fəxri fərmanlar, mart soyqırımı haqqında yazılmış kitablara və hədiyyələrlə mükafatlandırmaq məqsəddə uyğun olar.

Nağıletmə - Soyqırımla bağlı hər hansı bir əsərin məzmunu haqqında şifahi məlumatlandırma kimi təşkil edilə bilər. Əsasən uşaq və yeniyetmələr arasında təbliğat məqsədilə həyata keçirilir. Kitabxanaçı əsərin əsas ideyasını müəyyən etməli və əsər haqqında danışarkən əsərdən bəzi parçaları olduğu kimi oxucuların diqqətinə çatdırmalıdır. Nağıletmə zamanı bir qayda olaraq kiçikhəcmli əsərlərdən istifadə edilir.

Mərdlik dərsləri – Burada başlıca məqsəd uşaqlarda vətənpərvərlik hissləri yaratmaq üçün soyqırım faciəsinin qurbanları, vətən müdafiəçilərinin qəhrəmanlığı, soyqırımın amansız dəhşətləri haqqında məlumatları çatdırmaqdır. Əvvəlcədən ssenari hazırlanmalı, ssenarinin əsasını hərbi-tarixi hadisələr, bədii və sənədli əsərlər təşkil etməlidir. Tədbirdə sənədli filmlərə baxış, soyqırım hadisələrinin şahidi (iştirakçısı və ya tədqiqatçısı) ilə görüş təşkil edilə bilər.

Maraqlı məlumat saati – xüsusi təşkil edilmiş maarifləndirici xarakterli informasiya mübadiləsidir. Hazırlıq mərhələsində oxucular seçilmiş mövzuya (məsələn; Mart soyqırımı ilə bağlı) uyğun maraqlı faktlar toplayır, kitabxanaçı lazımı kitab və məqalələr, internet resurslarını tövsiyə edir. Maarifləndirici məşğələlərdə oxucular şifahi çıxışlar edir, kitabxanaçı çıxışların sırasını təşkil edərək lazım gəldikdə məlumatlara şərh və əlavələr edir.

“Tarixin qanlı səhifələri” tematik gecə. Tematik gecə ziyalılar, soyqırımın tədqiqatçıları, ümumtəhsil məktəbləri müəllimlərinin iştirakı ilə keçirilir. Burada tarix boyu xalqımızın başına gətirilən bəlalardan, ermənilərin xalqımıza, torpaqlara

rımıza, Vətənimizə qarşı törətdikləri vəhşiliklərdən, Azərbaycan xalqına qarşı həmişə düşmən mövqedə olmasından danışılmalı, hər əsrdə dəfələrlə təkrarlanan bu soyqırımlar, işğalları törədən erməni terroru haqqında fikir mübadiləsi aparılmalıdır.

Tədbirdə gələcək nəsli həmişə ayıq-sayıq olmağa, düşmənlərini tanımağa, onların içüzünü, xəyanətkarlığını və heç bir zaman tarixin səhifələrini unutmamağa çağıran şüarlar səslənməlidir.

Soyqırım həqiqətlərinin təbliği zamanı kütləvi təbliğatın forması olan aksiyalar təşkil etmək olar. “Aksiya” latıncadan tərcümədə hər hansı bir məqsədə nail olunmağa yönələn kütləvi fəaliyyət formasıdır. Aksiya keçirərkən səmərəli nəticə verməsi üçün aksiya çərçivəsində keçirilən tədbirlərin məqsədi, məzmunu və təşkilini dəqiq planlaşdırmaq lazımdır:

- Aksiyanın konkret məqsədi və gözlənilən nəticələr müəyyənləşdirilməli;
- Hər bir iştirakçı üçün dəqiq ssenari (proqram), uğurlu ad, şüar, qeyri-adi atributika, parlaq çıxışlar və s. hazırlanmalı;
- Qarşılıqlı fayda əsasında tərəfdaşlar cəlb edilməli;
- Müsabiqələr, yarışlar planlaşdırılmalı;
- İnternet, mobil rabitə və s. müasir vasitələrdən istifadə etməklə məlumatlandırma və ünsiyyət təşkil edilməli;
- Aksiyanın nəticələri nümayiş edilməli və aksiya fəalları həvəsləndirici mükafatlandırılmalı;
- KİV-in informasiya dəstəyi ilə reklam tədbirləri və təbliğat, təşviqat işi həyata keçirilməlidir.

Aksiya keçirilməzdən əvvəl ssenari (proqram) hazırlanır. Aksiyanın keçirilmə müddəti onun məqsədindən asılıdır.

Aksiyada bir koordinatorun (moderator, aparıcı təşkilatçısı) olması zəruridir.

Mart soyqırımının 100-cü ildönümü ilə əlaqədar etiraz Aksiyası (Yürüş) təşkil etmək olar. Aksiyada Mart soyqırımı zamanı həlak olanların xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad olunmalıdır. Üzərində, **“31 mart soyqırımı XX əsrin ən böyük**

soyqırımıdır!”, *“31 mart soyqırımı – sərhəd tanımayan erməni vəhşiliyi”* və s. kimi sözlər yazıldığı lövhələrin (transparant) və ermənilərin qəddarcasına qətlə yetirdikləri mart soyqırımı şəhidlərinin fotolarının əks olunduğu lövhələri nümayiş etdirmək olar. İştirakçılar *“Dağlıq Qarabağ bizimdir!”*, *“Mart soyqırımı heç vaxt unudulmayacaq!”* *“Erməni işğalçılarına ar olsun!”*, *“Ermənistan işğalçı dövlətdir”*, *“Şəhidlərimizin qanı yerdə qalmayacaqdır!”* və digər şüarlar səsləndirə bilər. Tədbir zamanı yerli sakinlərə və qonaqlara Mart soyqırımından ətraflı bəhs edən vərəqələr paylanılır. Aksiya zamanı kitabxanaçı tərəfindən bir neçə çıxışçı (ziyalılar, hadisə şahidləri, tədqiqatçılar və s.) əvvəlcədən müəyyən edilir.

Aksiyanın sonunda üzərində “Mart soyqırımı” sözləri yazılan qara rəngli şarları havaya buraxmaq olar.

Hazırda erməni iqtidarı 1918-ci ilin soyqırımı hadisələrini, 1992-ci ildə törətdikləri Xocalı soyqırımını və ya 1915-ci ildə tarixə məlum olmayan, sözdə “erməni soyqırımı” ilə bağlı bir çox tarixi hadisələri öz xeyirlərinə siyasiləşdirməklə beynəlxalq ictimaiyyətdə Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı mənfi rəy formalaşdırmağa cəhd edirlər. Hər il aprel ayının 24-də isə yuxarıda adı çəkilən 1915-ci il hadisələrinin “saxta ildönümünü” keçirir, bu yalnız informasiyanı düzəltmək və ictimaiyyəti baş verən hadisələr barədə tarixi faktlar əsasında doğru məlumatlandırmaq məqsədilə kitabxanaçı əhali arasında vaxtaşırı *“Tarix olduğu kimi”*, *“Erməni soyqırımı” real tarix, yaxud tarixin yalanı* və s. *adlarda* söhbətlər aparmalı, bu uydurma “soyqırımın” mahiyyətini izah etməlidir.

Kütləvi tədbirin uğurla həyata keçirilməsi reklam, elan, dəvətnamələr, divar qəzeti ilə, sosial şəbəkələrdə məlumatlandırma və s. kimi təbliğatsız mümkün deyil. Məlumat və elanlar lakonik, eyni zamanda yetərincə informasiyalı, aydın və əhatəli olmalıdır. Dəvətnamələrin üzərində tədbirin həsr olunduğu mövzuya aid tövsiyə olunan ədəbiyyat siyahıları, bukletlər,

flayerlər və s. verilə bilər. Elanların kitabxananın saytında və “Məlumat guşəsi”ndə yerləşdirilməsi məqsəduyğun hesab olunur.

Azərbaycanlılara qarşı ermənilərin həyata keçirdiyi 31 mart soyqırımının təbliğində biblioqrafik resursların, bu resurslardan səmərəli istifadənin təşkilinin böyük əhəmiyyəti var. Bu sistemə kitabxanaların soraq-biblioqrafiya aparatı, biblioqrafik göstəricilər, qeyri-müstəqil nəşr formalı biblioqrafik mənbələr, elektron biblioqrafik mənbələr, biblioqrafik vəsaitlər və s. daxildir. Ənənəvi “**31 Mart Soyqırımı**” adlı kartoteka təkmilləşdirilməli, əlavə rubrikalar açılmalı, soyqırımı dair kitabxananın fonduna yeni daxil olan çap məhsullarından “Yeni kitablar” adlı məlumat bülletenləri tərtib edilməli, fonda daxil olan dövrü nəşrlərdəki ən əhəmiyyətli məqalələrin biblioqrafik təsvirləri elektron kataloqa daxil edilməlidir. Məlumat bülletenini kitabxananın “Məlumat guşəsi”ndə yerləşdirmək, oxuculara paylamaq olar. Xüsusi oxucu qruplarına elektron poçt (E-mail) vasitəsilə də biblioqrafik informasiya xidməti göstərilməlidir.

İl ərzində biblioqraf müasir texnologiyalar əsasında yeni resursların axtarılması, əldə edilməsi, təhlili və sistemləşdirilməsi, sənədlər haqqında biblioqrafik informasiya çatdıran biblioqrafik vəsaitlərin hazırlanmasına xüsusi fikir verməlidir. Biblioqrafik vəsaitlərlə yanaşı soyqırımı haqqında hazırlanmış *tövsiyə siyahıları, bukletlər, reklam xarakterli kiçik vərəqələr (flayer), daycestlərin* oxucular arasında paylanması, tövsiyə edilməsi təbliğat işinə kömək edə bilər.

Tövsiyə siyahıları – kitabxanada mart soyqırımı ilə bağlı nəşr olunmuş çap əsərləri əsasında “*Mart soyqırımı ilə bağlı nə oxumalı?*” və ya “*Ən çox oxunanlar*” başlığı altında oxucuları müntəzəm olaraq məlumatlandırmaq üçün xüsusi lövhə hazırlamaq olar. Hər bir kitabxana öz oxucularının tələblərini nəzərə alaraq, bu və ya digər məsələnin öyrənilməsinə kömək üçün tövsiyə siyahıları tərtib edib bu lövhədə

yerləşdirməlidir. Kitab təbliğinin əyani formalarından istifadə edərkən, bu və ya digər məsələyə aid ən yaxşı ədəbiyyat tövsiyə edilməli, siyahıya elə kitablar daxil edilməlidir ki, onlar geniş oxucu qrupu üçün anlaşılıqlı olsun, dəqiq faktları əhatə etsin və həmin məsələ haqqında zəruri bilik versin. Sərgilər və plakatlar hazırlayarkən Milli Kitabxananın nəşr etdiyi biblioqrafik göstəricidən elektron məlumat bazasından (<http://anl.az/soyqirim/>) istifadə etmək olar. Tövsiyə siyahılarında kitablar müəyyən ardıcılıqla – xronoloji, mövzu, əlifba və s. təqdim edilir.

İnternet resurslarından – müxtəlif ədəbiyyatların mütaliəsini təmin etmək üçün nüfuzlu saytların linkləri, video çarxların ünvanları da siyahıya əlavə edilməlidir. Siyahılar kitabxanada, məktəbdə, əhalinin daha çox toplandığı yerdə asılmalı, oxuculara təqdim edilməlidir.

31 mart soyqırımı ilə bağlı *buklet* hazırlamaq olar. Bukletlər soyqırımla bağlı keçirilən bütün tədbirlər zamanı oxucuları məlumatlandırmaq üçün ideal vasitədir. Bukletdə soyqırımla bağlı mətnləri şəkillərin altında qısa yazılarla verə bilərsiniz. Ən müxtəlif ölçüləri, həcmi və variantları olan bu nəşr çox rahat və oxucular tərəfindən həvəslə istifadə olunur. Fərqli dizayna malik bu nəşrlərdə kitabxananın ünvanı, loqosu, əlaqə vasitələri, saytı və digər məlumatlar öz əksini tapır.

Biblioqrafik əlfəcin – (Əlfəcin kitabın səhifələri arasına nişan üçün qoyulan lentşəkilli kağız parçasına deyilir) İl ərzində oxucularda Mart soyqırımına aid çap məhsullarına maraq oyatmaq məqsədilə soyqırım haqqında qısa ədəbiyyat siyahısı hazırlayıb, abonementdə kitab verilişi zamanı tövsiyə biblioqrafik vəsaitin bir növü kimi oxucuya təqdim etmək olar. Əlfəcinlərdə bədii ədəbiyyatla yanaşı, elmi-kütləvi kitablar, oçerklər, publisistik əsərlər də tövsiyə olunur.

Daycest – Soyqırımla bağlı çap olunmuş nəşrlər haqqında qısa xülasədən ibarət siyahı və ya çap kataloqu kimi hazırlaya bilərsiniz. Daycestin əsas funksiyası – mənbədə olan əsas ide-

yalar və faktları oxucunun diqqətinə çatdırmaqdır. Mart soyqırımı ilə bağlı müxtəlif mənbələrdə çap olunmuş materialların qısa xülasəsini əks etdirməklə oxuculara dəyərli informasiya çatdırmaq olar.

İstifadəçilərin rahatlığı üçün daycezləri həm çap, həm də elektron formada hazırlamaq mümkündür. Onları elektron formada kitabxananın saytında, sosial şəbəkələrdə yerləşdirməklə də oxucuların diqqətini bu mövzuya yönəltmək mümkündür.

İndi əhalinin daha çox hissəsinin sosial şəbəkələrdən fəal istifadə etdiyini nəzərə alsaq, kitabxanaçı soyqırım haqqında kitabxanaya daxil olmuş yeni kitablar barədə mütəmadi informasiyaları, keçirilən bütün tədbirlər, onların foto şəkilləri və video çarxlarını yerləşdirməklə daha çox insanları soyqırım haqqında mütləqə cəlb edə bilər. Həmçinin burda ünsiyyət və fikir mübadiləsi də (müxtəlif sorğular əsasında) aparmaq olar.

Kitabxanada keçirilməsi nəzərdə tutulan bütün tədbirlər haqqında MKS-nin saytında məlumat yerləşdirilməlidir. Reklam məlumatlarının hazırlanması, göndərilməsi (elan, dəvətnamə), fərdi dəvətlər, tədbirə aid buklet hazırlamaq, tədbirin keçirildiyi məkanlar haqqında elanlar da unudulmamalıdır.

Bu gün bizi Mart qırğımından 100 illik zaman ayırır. On minlərlə azərbaycanlı erməni gülləsinə tuş gəlmiş, on min kvadratmetrlərlə torpaqlarımız işğal olunmuşdur. Gəlin, tarix boyu xalqımıza qarşı törədilən cinayətləri heç vaxt unutmayaq. Bir olub düşmənimizə qalib gələk.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev qarşımızda iki mühüm vəzifənin durduğunu bildirib: ərazilərimizin işğaldan azad olunmasına, məcburi köçkünlərin öz doğma yerlərinə qaytarılmasına nail olmaq və azərbaycanlıların soyqırımı məruz qalmaları haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, hiyləgər erməni təbliğatının saxtakarlığını ifşa etmək. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi ləyaqətli övladlar böyütməkdən, milli ruhlu vətəndaş yetişdirməkdən çox asılıdır. Bu yolda Allah hamımıza kömək olsun!

Əlavələr

Əlavə 1

“Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (26 mart 1998-ci il)

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımı da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanan Gülistan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoydu. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırımı Azərbaycan torpaqlarının işğalının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildi.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq öz havadarlarının himayəsi altında “Erməni vilayəti” adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. “Böyük Ermənistan” ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına “bəraət qazandırmaq məqsədilə” erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş genişmiqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi.

“Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyəsindən ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə

genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki azərbaycanlı kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürüst torpaq iddialarını pərdələmişlər.

Birinci Dünya müharibəsi, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişlərindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əksinqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə fəvqəladə istintaq komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı. Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummillə matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımı və bir əsrdən artıq davam

edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi. Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyasına başladılar. Keçmiş sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin, memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Eyni zamanda onlar tərəfindən bütün dünyada azərbaycanlıların mənfi obrazını formalaşdırmaq cəhdləri də güclənirdi. “Yazıq, məzlum erməni xalqı”nın surətini yaradaraq əsrin əvvəlində regionda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunur, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törədənlər soyqırımı qurbanları kimi qələmə verilirdi.

Əsrin əvvəlində əksər əhalisi azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-in digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq kütləvi surətdə qovulur. Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulur, ana dilində təhsil almasına əngəllər törədilir, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilir, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəz olunma prosesi baş verir.

Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin şovinist ruhunda böyüməsinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır. Böyük humanist ideallara xidmət edən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəslimiz ekstremist erməni ideologiyasının təqiblərinə məruz qalır.

Azərbaycan xalqının mənəviyyətinə, milli qüruruna və mənliyinə yönəlmiş böhtanlar siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaradırdı. Xalqımıza qarşı aparılan soyqırımı siyasəti özünün siyasi-hüquqi qiymətini tapmadığı üçün tarixi faktlar sovet mətbuatında ermənilər tərəfindən təhrif olunur və ictimai fikir çaşdırılırdı. Ermənilərin sovet rejimindən bəhrələnərək həyata keçirdikləri və 80-ci illərin ortalarında daha da güclənən antiazərbaycan təbliğatına Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi vaxtında lazımı qiymət vermədi.

1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına da respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi haqqında ermənilərin qeyri-konstitusion qərarını və Moskvanın əslində bu vilayəti Xüsusi İdarəetmə Komitəsi vasitəsilə Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmasını xalqımız ciddi narazılıqla qarşıladı və mühüm siyasi aksiyalara əl atmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. Respublikada keçirilən mitinqlər zamanı torpaqlarımızın işğalı siyasəti qətiyyətlə pislənsə də, Azərbaycan rəhbərliyi öz passiv mövqeyindən əl çəkmədi. Məhz elə bunun nəticəsi olaraq 1990-cı ilin yanvar ayında getdikcə güclənən xalq hərəkatını boğmaq məqsədilə Bakıya qoşunlar yeridildi, yüzlərlə azərbaycanlı məhv və şikəst edildi, yaralandı, digər fiziki təzyiqlərə məruz qoyuldu.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tariximizə Xocalı soyqırımı kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə yeksan edilməsi ilə qurtardı.

Millətçi-separatçı ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladığı avantürist hərəkatın nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış, çadırlarda yaşamağa məhkum edilmişdir. Ərazimizin 20 faizinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı

siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyini qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir.

Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə qərara alıram:

1. 31 mart azərbaycanlıların soyqırımını günü elan edilsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, azərbaycanlıların soyqırımını ilə bağlı hadisələrə həsr olunmuş xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxsın.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 26 mart 1998-ci il

Əlavə 2

Quba şəhərində “Soyqırımı memorial kompleksi”nin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Ötən əsrin əvvəllərində erməni-daşnak quldur dəstələrinin Azərbaycan torpaqlarında həyata keçirdikləri kütləvi etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində Bakı, Quba, Qarabağ, Şamaxı, Kürdəmir, Salyan, Lənkəran və digər bölgələrdə on minlərlə günahsız azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, xalqımıza qarşı XX yüzilliyin ən faciəli soyqırımlarından biri törədilmişdir. Təkcə Quba qəzasında 1918-ci ilin aprel-may ayları ərzində 122 kənd tamamilə dağıdılmışdır. Quba şəhərindəki kütləvi məzarlıqda soyqırımı nəticəsində hədsiz azaşlıq və xüsusi qəddarlıqla öldürülən azərbaycanlılarla yanaşı ləzgilərin, yəhudilərin, tatların və digər milli azlıqlara mənsub olan minlərlə insanların zorakılığa məruz qaldığı aşkar edilmişdir.

Erməni millətçilərinin cinayətkar əməllərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycan xalqının gələcək nəsillərinin milli yaddaşının qorunması və soyqırımı qurbanlarının xatirəsinin əbədləşdirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

Azərbaycan Respublikasının Quba şəhərində “Soyqırımı memorial kompleksi” yaradılsın.

Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan Quba şəhərində “Soyqırımı memorial kompleksi”nin yaradılması üçün Quba Rayon İcra Hakimiyyətinə 1,0 (bir) milyon manat məbləğində vəsait ayrılınsın.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi bu Sərəncamın 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş vəsaitin maliyyələşdirilməsini müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirsin.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 30 dekabr 2009-cu il
№ 673

Əlavə 3

Azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımların siyahısı

Adı	Tarixi	Yeri	Failləri	Qurbanları n sayı
Quba soyqırımı	1918	 Quba	 Erməni terror dəstələri və Bolşeviklər	On minlərlə azərbaycanlı
Mart soyqırımı	1918 30 mart-3 aprel	 Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Səlyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə	 Bakı Soveti və Daşnak-sütun	12.000 azərbaycanlı
Quqark qırğını	1988 noyabr	 Quqark, Ermənistan SSR	 Ermənistan SSR	215 azərbaycanlı
Qara Yanvar	1990 19-20 yanvar	 Bakı	 Qızıl Ordu	167 azərbaycanlı
Malıbəyli və Quşçular soyqırımı	1992 10-12 fevral	 Malıbəyli, Aşağı Quşçular, Yuxarı Quşçular kəndləri, Şuşa rayonu	 Ermənistan ordusu	15-50 azərbaycanlı
Qaradağlı soyqırımı	1992 17 fevral	 Qaradağlı, Xocavənd rayonu	 Ermənistan ordusu və Rus 366-cı motoatıcı alayı	90 azərbaycanlı
Xocalı soyqırımı	1992 26 fevral	 Xocalı	 Ermənistan ordusu və Rus 366-cı motoatıcı alayı	613 azərbaycanlı
Ağdaban soyqırımı	1992 8 aprel	 Ağdaban	 Ermənistan ordusu	67 azərbaycanlı

QAN YADDAŞI (Xronika)

- **Genosidlər və etnik zəmində digər kütləvi qırğın və qətlər 1905-1906-cı illər**

- Bakıda, İrəvanda, Naxçıvanda, Zəngəzurda, Qarabağda, Gəncədə, Tiflisdə və digər ərazilərdə yaşayan azərbaycanlılar erməni daşnakları tərəfindən törədilmiş kütləvi qırğınlara və qətlərə məruz qalmışdır.

- **30 mart – 3 aprel 1918-ci il**

- Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və daşnak erməni silahlı dəstələri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı soyqırım törədilmişdir.

- **26 fevral 1992-ci il**

- Ermənistan Silahlı Qüvvələri Xocalı şəhərini işğal edərkən, etnik azərbaycanlılara qarşı genosid aktı törətmişdir.

- **Yerli azərbaycanlı əhalinin Qərbi Azərbaycandan deportasiyası**

- 1905-20-ci illər – I mərhələ;
- 1948- 53-cü illər – II mərhələ;
- 1988-92-ci illər – III mərhələ.

- **Anneksiya** (ərazilərin qeyri-qanuni zəbt olunması)

- 1918-ci il – İrəvan şəhəri - 10 avqust 1920-ci il - Naxçıvanın Şərur-Dərələyəz bölgəsi (Zəngəzur)

- **1988-1993-cü illərdə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan əraziləri:**

1988-1993-cü illər - Dağlıq Qarabağ (Şuşa, Xankəndi, Xocalı, Əsgəran, Xocavənd, Ağdərə, Hadrut)

- 18 may 1992-ci il - Laçın rayonu
- 2 aprel 1993-cü il - Kəlbəcər rayonu
- 23 iyul 1993-cü il - Ağdam rayonu
- 23 avqust 1993-cü il - Cəbrayıl rayonu
- 23 avqust 1993-cü il - Füzuli rayonu
- 31 avqust 1993-cü il - Qubadlı rayonu
- 30 oktyabr 1993-cü il - Zəngilan rayonu

Unutmayaq, unutturmayaq!

Əlavə 5

Quba qəzasında ermənilər tərəfindən qarət edilən və dağıdılan kəndlərin siyahısı (1918-ci il)

1. Dəvəçi
2. Səədan
3. Çarxana
4. Dərə Zarat
5. Zağlıcan (Sağolcan)
6. Əlixanlı
7. Eynibulaq
8. Ərəb Alməmməd
9. Ağasıbəyli
10. Kolanı
11. Ərəb-Xamiyə
12. Tuqay
13. Nardərə
14. Siyəzən
15. Rəhimli
16. Surra
17. Qulamlar
18. Buduq
19. Xəlillər
20. Qaraqaşlı
21. Aşağı Quşçu
22. Sarvan
23. Əmirxanlı
24. Tura
25. Aygün
26. Cey
27. Kibla-Qraz
28. Qaraqurtlu
29. Qaraçı
30. Naracan
31. Xudat
32. Aşağı Buduq
33. Xaçmaz stansiyası
34. Köhnə Xaçmaz
35. Yeni Xaçmaz
36. Mürşüdəba
37. Əzizlər
38. Qarağilli
39. Nabur
40. Xaspoladoba
41. Bibişi
42. Babaşlı
43. Aşəli
44. Mehralı
45. Böyük Qışlaq
46. Canafur-Qışlağı
47. Çarxı
48. Xırda Oymaq
49. Qaraçaylı
50. Lanlukoba
51. Küləş Qışlağı
52. Yusif Qışlağı
53. Qabuqırağı
54. Mürsəlli Qışlağı
55. Xızır Fəriz
56. Yergüc
57. Qululu (Hülövlü)
58. Həsən Əfəndi
59. Ərəb
60. Ərəb Sofu
61. Qarabağlı
62. Çaxmaxlı
63. Ciğatay (Xaçmaz)
64. İlxıçı

65. Avaran	88. Nügədi
66. Xural	89. Amsar
67. Çiləkir	90. Əski-İqric
68. II Həzrə	91. Daşdı-Yataq
69. Əcəxür	92. Təkyə
70. Zubul	93. Qımılqışlağı
71. Dustair	94. Əlibəy qışlağı
72. Oxur	95. İqrix
73. Böyük Mruq	96. Anıx (Əniq)
74. Hıcan	97. Aşağı Xuç
75. Qusar	98. Alpan
76. İmamqulu	99. Digah
77. Yuxarı Zuxur	100. Elzi k
78. Hasanqala	101. Mirzə Məmməd kəndi
79. Urva	102. Üçkən
80. Aşağıləlik	103. Gilabi
81. Aşağı Ləki-xel	104. Çiçi
82. Köhnə Xudat	105. Söhüb
83. Əvəcüğ	106. Hacıqaib
84. Zeyxur	107. Zərqova
85. Quzuqışlaq	108. Afurca
86. Gədəzeyxur	
87. Yasab	

ARDA, fond 1061, siyahı 1, iş 95, vərəq 5-8.

Əlavə 6

Şamaxı qəzasında ermənilər tərəfindən dağıdılmış kəndlərin siyahısı (1918-ci il)

Qəbiristan nahiyəsi

1. Mərzə
2. Şıxlar
3. Çuxanlı
4. Sündü
5. Mirzəyandigah
6. Nabur
7. Təklə-Hacı Məmməd Hüseyin
8. Yekəxana-Talib
9. Qurbançı
10. Ərəbşahverdi
11. Ərəbşalbaş
12. Cəmcəmli
13. Sıxzahırlı
14. Qaracüzlü
15. Təsi
16. Təkləmirzəbaba
17. Bəklə
18. Çəyirli
19. Ərəbqədim
10. Kurdamiç
11. Qonaqkənd
12. Həmyəli
13. Cabanı
14. Çaylı-Baxışbəy
15. Məlgalı
16. Yuxarı Çağan
17. Məlcək
18. Hanıslı
19. Ağabəyli
20. Axtaçı
21. Bico
22. Alpaut
23. Osmanbəyli
24. Ləngəviz
25. Kaşad
26. Keştimar
27. Çarxan
28. Nüyədi
29. Boyat
30. Dədəgünəş
31. Aşağı Çağan
32. Əngəxaran
33. Bəgalı
34. Cavanşir
35. Ağsu
36. Şah-Mazid
37. Çapanı
38. Borbor-Navahi
39. Bağırılı
40. Ovçulu
41. Poylyar

Mədrəsə nahiyəsi

1. Quşçu
2. Çaylı
3. Avirikənd
4. Muğanlı
5. Murta
6. Talış-Muğan-Nuru
7. Şərədil
8. Qaravəli-Vahid bəy
9. Adnalı

Qoşun nahiyəsi

1. Birinci Nügədi
2. Nuran
3. Zeyla
4. Pur Qara-Çuxa
5. Suraxanı
6. Kiçatan
7. Koleybugut
8. Şabian
9. Maçahi
10. Tağlabiyan
11. Kelerarac
12. Koyurdivan

13. Pir Əbdül-Qasım
14. Bizlyan
15. Müdji
16. Gaciman
17. Dilman
18. Kelva (Nevla)
19. Hatman
20. Hosa-dara
21. Sulut
22. Tircan
23. Taliş-Nuri
24. Hon-kend
25. Sardagar
26. Zargava

ARDA, fond 970, siyahı 1, iş 50, vərəq

Əlavə 7

Görkəmli şəxslər Mart soyqırımı haqqında

Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasətini ifşa etmək, bütün həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün müəyyən işlər görülmüşdür. Lakin bu sahədə hələ qarşıda görüləsi işlərimiz çoxdur. Azərbaycan dövləti, ictimaiyyəti, xaricdəki Azərbaycan icmaları üzərinə böyük, məsuliyyətli vəzifələr düşür. Əsl soyqırımı haqqında həqiqətləri real tarixi faktlar əsasında, dəlillərlə müntəzəm surətdə dünya dövlətlərinə və ictimai fikrinə çatdırmaq, bu hadisələrin ilhamçılarını və təşkilatçılarını bəşəriyyətə tanıtdırmaq bizim, indiki nəslin müqəddəs vəzifəsidir. Bu məsələdə bütün Azərbaycan xalqı, dünya azərbaycanlıları bir olmalı, eyni mövqedən çıxış etməlidirlər.

Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarımızın zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir.

Bütün dünyaya yorulmaq bilmədən uydurma “genosidi” yayan və bundan istifadə edərək siyasi və maliyyə dividendləri,

kompensasiyaları almaq məqsədini güdən davakar erməni millətçilərindən fərqli olaraq bizim məqsədimiz azərbaycanlılara qarşı törədilən erməni soyqırımını dünyaya çatdırmaqdır.

Bu gün dövlətimiz və xalqımız qarşısında azərbaycanlılara qarşı əsrlər boyu aparılan soyqırımı siyasəti haqqında həqiqətləri dünyaya yaymaq, beynəlxalq ictimai fikirdə ədalətin bərqərar olmasına nail olmaq, soyqırımı siyasətinin ağır nəticələrini aradan qaldırmaq və bir daha təkrar olunmaması üçün ciddi tədbirlər görmək vəzifəsi durur.

Heydər Əliyev,

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

Erməni şovinist millətçilərinin xalqımıza qarşı təcavüzü bu gün də davam edir, onun ağır nəticələri isə yüz minlərlə soydaşımızın taleyində özünü göstərməkdədir.

Biz yalnız tarixi ədalətin və həqiqətin bərpa edilməsini, işğal və soyqırımı siyasəti yürüdənlərin beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında ittiham olunmasını istəyirik.

Mən şübhə etmirəm ki, biz doğma torpaqlarımızı işğalçılardan azad edəcəyik. Mən inanmaq istəyirəm ki, Ermənistan rəhbərliyi, nəhayət, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə riayət edəcək və işğal olunmuş torpaqlardan qoşunlarını öz xoşu ilə çıxaracaq və bizim soydaşlarımız bu torpaqlara qayıdacaqlar. Əks təqdirdə, Azərbaycan tam sərbəstdir ki, bütün imkanlardan istifadə etsin və öz doğma torpaqlarını azad etsin.

İki yüz il davam edən bizim xalqa qarşı hərbi, siyasi, ideoloji və başqa vasitələrlə erməni millətçiləri tərəfindən aparılan siyasətin məqsədi azərbaycanlıları öz doğma ocaqlarından

sıxışdırıb qovmaq, onları fiziki cəhətdən məhv etmək, yeni əraziləri işğal edərək mifik “böyük Ermənistan” qurmaq olub.

XIX əsrin əvvəllərində Qarabağa və Zəngəzura irandan və Osmanlı imperiyasından çoxlu sayda erməni ailələrinin köçürülməsi, 1905-ci və 1918-ci illərdə erməni hərbi dəstələrinin Qafqazın müxtəlif bölgələ rində həyata keçirdiyi kütləvi qətlər və talanlar, 1948-1953-cü illərdə soydaşlarımızın Ermənistan Respublikası ərazisindəki ata-baba yurdlarından deportasiya edilməsi, 1988-ci ildən başlayaraq Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq məqsədi güdən genişmiqyaslı müharibə və onun bu gün də davam edən acı nəticələri, 1992-ci ilin Xocalı faciəsi – bunlar təcavüzkar erməni millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımını siyasətinin qanlı səhifələridir.

Ermənistanda başa düşməlidirlər ki, biz artıq orta əsrlərdə yox, XXI əsrdə yaşayırıq və XXI əsrin əlamətləri hər bir ölkə üçün əsas olmalıdır. Biz istəyirik ki, bölgədə sülh olsun. Biz istəyirik ki, beynəlxalq hüquq normaları təmin edilsin. Hər bir işğalçı bilməlidir ki, bu işğalın sonu olmayacaqdır. Bu işğalın sonu ya sülh müqaviləsidir, ya da qaçılmaz məğlubiyyətdir.

Sizi əmin edirəm ki, xalqımızın vətənpərvərliyi, birliyi və həmrəyliyi, Azərbaycan rəhbərliyinin siyasi iradəsi sayəsində qarşımıza qoyduğumuz bütün məqsədlərə, o cümlədən, ərazi bütövlüyümüzün və suverenliyimizin bərpasına, soyqırımını həyata keçirənlərin, insanlar və xalqlar arasında nifaq və düşmənçilik salanların ifşasına nail olacağıq.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Təəssüf ki, xalqımız tarix boyu bu kimi ədalətsizliklərlə üzləşmişdir. Erməni millətçilərinin Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını və təcavüz siyasətini, qanlı cinayətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, gələcək nəsillərin milli yaddaşını qorumaq və soyqırım qurbanlarının xatirəsini əbədləşdirmək məqsədi ilə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Quba şəhərində Soyqırım Memorial Kompleksi yaradılmışdır.

Mehriban Əliyeva,
Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti

Əski Şirvanşahların bu qədim paytaxtı bir həmlədə atəşə verilib məşhur tarixi cameyə varıncaya qədər yaxıldı... Şamaxının düşər olduğu təcavüzə Lənkəran, Salyan, Quba, Nəvahi və Kürdəmir kimi qəza, şəhər və qəsəbələr dəxi məruz qaldı. Bu təcavüzlər əsnasında yaxılan xanımanların, qıyılan ərz və namusların, kəsilən qarı qocaların, yağmaya gedən mal və məvaşinin təsviri qeyri-qabili-təsəvvür bir faciə təşkil edir.

Martda tökülən qanlar türklərdəki milliyyət və hüriyyət fikrini, Azərbaycan atəşi-müqəddəsini söndürə bilmədi. ... Qanlar içində boğdurulmaq istənilən Azərbaycan fikri bu kərə müstəqil bir hökumət şəkli ilə təcəlli etdi! Bakı bir qan və bir fitnə ocağı deyil, paytaxtımız oldu.

M.Əmin Rəsulzadə,
siyasi xadim

Bu günkü vəzifəmiz o qara günləri yaddan çıxarmamaq və buna görə də həmişə və hər an hər şeyə hazır olmalıyıq. Borcumuz bu vətəni gələcəkdə hər cür təcavüzdən qorumaq və məmləkətimizi şərəflə yaşatmağa çalışmaqdır.

Deyirlər ki, bu “qrajdan” müharibəsi idi. Yəni bolşeviklər fuqareyi-kəsibə xatirəsi üçün burjuylar ilə müharibə edirlər.

Lakin bu yalandır. Bunun yalan olduğunu isbat edən minlərcə müsəlman füqareyi-kəsibəsinin meydnlərİdir ki, bolşevik qoşunu tərəfindən “müsəlman olduğuna görə” çox zəhmsiz bir surətdə öldürülmüşdülər.

Üzeyir bəy Hacıbəyli,
bəstəkar, ictimai xadim

Şamaxıdan ayıdandan sonra... M.Əzizbəyov göz yaşı içində şahidi olduğu faciəni mənə danışdı. T.Əmirovun və S.Lalayevin əvvəllər Bakıda olan silahlı dəstələri yaşına və cinsinə məhəl qoymadan bütün azərbaycanlıları öldürdülər; onlar hələ dünyada görünməmiş bir cinayət törətdilər, uşaqları süngü və qılıncdan keçirir, adamları məscidə toplayıb kerosin töküb yadırdırdılar. Mənim üçün aydın oldu ki, Bakıda Sovet hakimiyyəti daşnaklardan asılıdır. Bu da aydındır ki, erməni bandaları tərəfindən azərbaycanlı əhaliyə edilən bu qədər zülmədən sonra Azərbaycan proletariatının Sovet hakimiyyətindən üz döndərməyə öz burjuaziyasının hamiliyi altına keçərək, ondan və Türkiyədən kömək gözləməyə haqqı var idi.

Bolşevik olan bir müsəlmana belə aman verilmədi. Daşnaqlar – bolşevikliyinizi tanımırıq. Bir halda ki, müsəlmansınız – bu yetər deyirdilər. Bolşevik adı altında müsəlmanlara hər cür cinayəti etdilər. Nəinki kişilər, hətta hamilə qadınlar bunlardan canlarını qurtara bilmədilər.

Erməni silahlı quldur dəstələrinin müsəlman əhalini vəhşicəsinə məhv etməsini kim vətəndaş müharibəsi adlandırır bilər? Kim deyər bilər ki, erməni silahlı dəstələri Bakıda vətəndaş müharibəsi aparmışlar? ... Tutaq ki, Bakıdakı mart hadisələri vətəndaş müharibəsi idi. Onda bəs bundan sonra Əmirov və

Styopa Lalayevin başçılıq etdikləri daşnakların Şamaxıda törətdikləri vəhşilikləri necə adlandırmaq?

Nəriman Nərimanov,
ictimai-siyasi xadim, yazıçı

İstər XIX əsrdə, istərsə də XX əsrin əvvəllərində Naxçıvana ermənilərin yerləşdirilməsi prosesi davam etdirilsə də, ermənilər tərəfindən Naxçıvanda qırğınlar törədilsə də, Naxçıvan əhalisi heç vaxt azadlıq əzmini itirməmiş, həmişə öz sözünü deməyi bacarmış, düşmənin layiqli cavabını vermiş, hətta naxçıvanlıların qəhrəmanlığı ermənilərin tarixi sənədlərində də öz əksini tapmışdır.

Vasif Talıbov,
Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri

Ermənistanın işğalçılıq siyasəti Azərbaycan xalqının dinc həyatına, mənəvi - psixoloji sabitliyinə, intellektual enerjisinə qarşı yönəldilmiş məqsədyönlü təcavüzdür.

Əli Həsənov,
ictimai-siyasi xadim, professor

Qubada mayın əvvəlində iki quyuya 1000-dən çox adam dolduruldu. Uşaq, böyük... Nə Hitler faşizmində, nə də buna qədərki o inkvizisiyalar dövründə insanları bu cür qəddarcasına və amansız metodlarla öldürmürdülər. Belə vəhşilik yalnız daşnaklara məxsusdur. Qubadakı kəllələrə baxın. Görün onlara nə qədər mismarlar vurulub. Kəllələrə xüsusi amansızlıqla nizələr sancılıb. Şamaxıda savadlı adamları “Quran”dan əmələ gələn tonqalda məhv ediblər.

Yaqub Mahmudov,
akademik

Qara qüvvələr Azərbaycan xalqına qarşı bu qırğını törətdilər. Faciədə 10 minlərlə insan öldürüldü, milli-mədəni sərvət-

lərimiz dağıdıldı. Məscidlərimiz, mədrəsələrimiz, qədim binalarımız yandırıldı. Ümumən Azərbaycan xalqının müstəqillik istəyinin qarşısını almaq üçün böyük bir cinayət törədildi. Təsadüfi deyil ki, sovet hakimiyyəti illərində bu qırğının araşdırılması və soyqırımına düzgün siyasi qiymət verilməsinə heç bir cəhd göstərilmədi.

Aydın Mirzəzadə,
millət vəkili

1918-ci ildən başlayaraq 1988-1993-cü illərə kimi erməni faşistləri tərəfindən 1,5 milyon nəfər azərbaycanlı Qərbi Azərbaycandan və Dağlıq Qarabağdan qovulub, tarixi Azərbaycan torpaqlarında yüz minlərlə insan milli mənsubiyyətinə görə vəhşicəsinə qətlə yetirilib. Hələ biz ələ keçirilmiş ərazilərdə tarixi və mədəni irsimizin vəhşicəsinə dağılmasını və yerlə-yeksan edilməsini demirik.

Elmira Axundova,
millət vəkili

Mən 1918-ci ilin martında erməni daşnaqlarının vəhşiliklərini, günahsız adamların öldürülüb, meyidlərin yandırılmasını öz gözlərimlə gördüm. Bu çox nifrət ediləcək bir hərəkətdir.

Mir Cəfər Pişəvəri,
siyasi xadim

Ədəbiyyat

1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 18 yanvar 2018-ci il //Xalq qəzeti.-2018.-19 yanvar.- S.1.

Abdullayev, Ə. Azərbaycanlıların mart soyqırımı unudulmamalıdır: [monoqrafiya] /Ə.Abdullayev; elmi red. və ön söz. müəl. M.Cəlilov.- Bakı: [İqtisad Universiteti], 2008.-107 s.

Abışov, V. Bakıda Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il mart soyqırımı /V.Ş.Abişov; layihənin rəh. və ön söz müəl. Y.Mahmudov; AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İn-tu.- Bakı: [Elm], 2017.-216, [2] s.

Abışov, V. Quba qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı /V.Abişov; layihənin rəh. və ön söz müəl. Y.Mahmudov; AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İn-tu. -Bakı: [Elm], 2017.-95, [1] s.

Abışov, V. Şamaxı qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı: [1918-1920] /V. Abışov; layihənin rəh. və ön söz müəl. Y.Mahmudov; AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İn-tu.- Bakı: [Elm], 2017.-118, [2] s.

Aşırlı, A. 31 mart soyqırımı: 1918-1920-ci illər mətbuatında /A.Aşırlı; elmi red. C.Məmmədli.- Bakı: Elm və təhsil, 2011.- 97 s.

Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında.- Bakı: Azərbaycan, 1998.-120 s.

Azərbaycan və dünya incəsənətində soyqırım mövzusu.- Bakı: Bəxtiyar-4, 2016.- 431, [1] s.

Azərbaycan savaşı: 1917-1918-ci illər /Türkiyə türkcəsindən Azərb. dilinə çevirəni, kitabın tərt. və ön söz. müəl. A.Aşırlı.- Bakı: Elm və təhsil, 2012.- 141 s.

Azərbaycanlıların soyqırımı: tarixin qanlı salnaməsi /[müəll. İ.Hüseynli və b.]; ideya rəhbəri R.Mehdiyev; red. Ə.Həsənov; burax. məs. B.Sadiqov.-Bakı, 2012.-444 s.

Bakı, Mart 1918-ci il: Azərbaycan qırğınları sənədlərdə /Heydər Əliyev Fondu, Heydər Əliyev Mərkəzi; tərt. S.Ə.Rüstəmov-Tohidi.- Bakı: Çarşıoğlu, 2013.- 456 s.

Bayramov, A. Tarixi faciələrimiz: deportasiya, repressiya və soyqırımı: dərs vəsaiti /A.Ə.Bayramov; red. A.Ağbaba.- Bakı: “AM 965” MMC, 2015.- 416 s.

Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti və onun acı nəticələri: 1918-ci il Mart soyqırımının ildönümü münasibətilə keçirilən elmi-praktik konfransın materialları: Bakı, 31 mart 2016-cı il.-Bakı: [Müəllim], 2017.-181 s.

Əliqızı, R. Soyqırım /R.Əliqızı; red. E.Abdullayeva.- Bakı: Turan evi, 2013.- 193 s.

Görürilmaz, M. Türk Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər: 1918 /M.Görürilmaz; red.: H.Öztürk, A.Ağaoğlu.- Bakı: Qismət, 2008.- 408 s.

Hacıyev, İ. Ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və qanlı cinayətləri.-Naxçıvan: “Əcəmi” Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi.-2012.- 192 s.

İsmayılov, X. “Erməni məsələsi” və türk-müsəlman soyqırımı: ensiklopedik tarixi araşdırma /X.N.İsmayılov.-Bakı: Maarif, 2011.- 420 s.

Quba, aprel-may 1918-ci il: müsəlman qırğınları sənədlərdə: toplu /Heydər Əliyev Fondu, Heydər Əliyev Mərkəzi; tərt. S.Ə.Rüstəmov-Tohidi.- Bakı: Çarşıoğlu, 2013.- 316 s.

Məhəmmədoğlu, Y. Torpaq qan ağlayır: həqiqətlər və faktlar /Y.Məhəmmədoğlu, E.Ə.Yaqubov; red. İ.Həsənov.- Bakı: Oğuz, 2014.- 208 s.

Məmmədova, H. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Yuxarı Qarabağda siyasi vəziyyət: erməni terrorizminin güclənməsi: 1918-1920 /H.İ.Məmmədova; elmi red. A.İsgən-

dərov; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi.- Bakı: Nağıl evi, 2006.- 150 s.

Paşayev, A. XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları, soyqırımları və deportasiyalar: arxiv sənəd və materialları əsasında /A.Ə.Paşayev; elmi red. Y.M.Mahmudov; red. E.Ə.Məhərrəmov; AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu.- Bakı: Çapaşoğlu, 2011.- 328 s.

Soyqırımlar xalq yaddaşında. Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları.- Bakı: Elm və təhsil, 2015.- 296 s.

Şahtaxtı, S. Azərbaycan: təqvimdə dörd qara gün: [1918, 1920, 1990, 1992] /S.Şahtaxtı; elmi red. E.X.Nəsirov; ön sözün müəl. Ə. Abdullayev.- Bakı: Elm və Təhsil, 2013.- 160 s.

Şamaxı: 100 il “tam məxfi qrif”i altında: 1918-ci il. Şamaxı: məlum olmayan həqiqətlər. Ermənilərin törətdikləri cinayətlər haqqında ensiklopedik məlumatlar /R.N.Vəlizadə və b.; ön sözün müəl. A.İ.Mustafayeva; elmi red. T.Ə.Əhmədov; baş məsl. M.Quluzadə; AMEA İnsan Hüquqları İnstitutu.- Bakı: Elm və Təhsil, 2014.- 203 s.

Terror, hadisələr, faktlar, sübutlar /tərt. E.Səmədov; red. R.Məmmədov.-Bakı: MBM, 2014.- 96 s.

Vəliyev, A. 31 mart soyqırımı: 1918-1920-ci illər mətbuatında /A.A.Vəliyev; elmi red. C.Məmmədli.- Bakı: Elm və Təhsil, 2011.- 100 s.

Rus dilində

Армянский геноцид против азербайджанцев /Бакинский Славянский Университет; сост. С.С.Мамедов; пер. Р.Самедова; ред. Э. Дж. Мамедов.- Баку, 2015.- 16 с.

Геноцид азербайджанского народа 1918 года: организаторы и палачи /Национальная Академия Наук Азербайджана, Институт Истории им. А.А.Бакиханова НАНА; рук. проекта, науч. ред., авт. предисл. Я.М.Махмудов.- Баку: ИПО Турхан, 2013.- 272 с.

Иманов, К. “Армянский геноцид” или армянский террор? /К.С.Иманов; Бакинский международный центр мультикультурализма, Агентства по авторским правам Азербайджанской Республики.- Баку, 2016.- 64 с.

Куба, апрель - май 1918 г.: мусульманские погромы в документах: сборник /Фонд Гейдара Алиева, Центр Гейдара Алиева; сост. С.А.Рустамова-Тогиди.-Баку: Чашы-оглы, 2013.- 328 с.

Пашаев, А. Геноцид, депортации и территориальные претензии армян к Азербайджанскому народу: XIX- XX вв. /А.А.Пашаев; гл. ред. Я.М.Махмудов; науч. ред. Э. А. Магеррамов.- Баку: Элм и Тахсил, 2013.- 152 с.

Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества: XIX-XXI вв.: краткая хронологическая энциклопедия /Институт по правам человека НАНА; сост. А. Мустафаева [и др.].- Баку: Элм и Тахсил, 2013.- 303 с.

Террор: события, факты, доказательства /Государственная комиссия Азербайджанской Республики по делам военнопленных, заложников и пропавших без вести граждан; сост. Э.Самедов; ред. Р.Мамедов.- Баку: КНАТТ, 2016.- 84 с.

Шемаха: Март-июль 1918 г.: азербайджанские погромы в документах /сост. С.А.Рустамова-Тогиди; гл. конс. Э. Махмудов.-Баку: [НИЦ МНБ АР], 2013.- Т.1: Город Шемаха.-855 с.; Т. 2: Селения Шемахинского уезда.- 888 с.

İngilis dilində

Ismail, Kh. “The Armenian Questions” and Turkic-Muslim Genocide: An Encyclopedic and Historical Research /K.Ismail; trans. R.N.Bayramov.- Bakı: Müəllim, 2016.- 458 p.

Ismail, Kh. Genocide Committed by the Armenians Against Muslims, Christians and Jews /K.Ismail; trans. R.N. Bayramov.- Baku: Müəllim, 2016.- 296 p.

The Tragedy of the Century [Motion picture]: documentary /Request of the Military Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan.- Baku, 2016.- 1 el.opt.disk (CD-DA)

Genocide Committed by the Armenians Against the Azerbaijanis /Baku Slavic University; comp. S.S.Mammadov; trans. P.I.Mammad-Zadeh; ed. E.J.Mammadov.- Baku: RS Poliqraf MMC, 2015.- 16 p.

<http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2018/yanvar/572662.htm>

Mündəricat

1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	3
Tərtibçidən	5
Giriş	6
Mart soyqırımının kitabxanalarda təbliği	9
Əlavələr	
Əlavə 1: “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (26 mart 1998-ci il)	32
Əlavə 2: Quba şəhərində “Soyqırımı memorial kompleksi”nin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	37
Əlavə 3: Azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımların siyahısı	38
Əlavə 4: Qan yaddaşı (xronika)	39
Əlavə 5: Quba qəzasında ermənilər tərəfindən qarət edilən və dağıdılan kəndlərin siyahısı (1918-ci il)	40
Əlavə 6: Şamaxı qəzasında ermənilər tərəfindən dağıdılmış kəndlərin siyahısı (1918-ci il)	42
Əlavə 7: Görkəmli şəxslər Mart soyqırımı haqqında	44
Ədəbiyyat	51

Mart soyqırımı - 100

(metodik tövsiyələr)

Nəşriyyat redaktoru:

Mehriban Cəfərova

Ünvan: AZ-1000 Bakı ş., Xaqani küç. 57

E-mail: metodik@anl.az

URL: www.anl.az

M.F.Axundov adına Azərbaycan
Milli Kitabxanasının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

Sifariş: № 6

Çapa imzalanmışdır: 06.03.2018

Tirajı: 150

Pulsuz